

Categoria A

REVISTA ARHEOLOGICĂ

serie nouă _ vol. XVIII _ nr. 1

Indexată în bazele de date:

SCOPUS, ERIH PLUS, DOAJ, CEEOL, ROAD, ISIFI, CiteFactor

CHIȘINĂU 2022

ISSN 1857-016X
E-ISSN 2537-6144

INSTITUTUL PATRIMONIULUI CULTURAL
CENTRUL DE ARHEOLOGIE

REVISTA ARHEOLOGICĂ

Reesponsabil de volum/responsible for volume: dr. Ghenadie Sîrbu

Secretar de redacție/editorial secretary: Livia Sîrbu

Colegiul de redacție/Editorial Board

Dr. hab. **Igor Bruiako** (*Odesa*), dr. **Ludmila Bacumenco-Pîrnău** (*Chișinău*), dr. hab. **Dumitru Boghian** (*Târgu Frumos*), dr. **Roman Croitor** (*Aix-en-Provence*), dr. hab. **Valentin Dergaciov** (*Chișinău*), dr. **Alexandr Diachenko** (*Kiev*), dr. **Vasile Diaconu** (*Târgu Neamț*), dr. **Mariana Gugeanu** (*Iași*), prof. dr. hab. **Svend Hansen** (*Berlin*), prof. dr. hab. **Elke Kaiser** (*Berlin*), dr. **Maia Kașuba** (*Sankt Petersburg*), dr. **Sergiu Matveev** (*Chișinău*), prof. dr. hab. **Michael Meyer** (*Berlin*), dr. **Octavian Munteanu** (*Chișinău*), prof. dr. **Eugen Nicolae** (*București*), prof. dr. hab. **Gheorghe Postică** (*Chișinău*), dr. hab. **Eugen Sava** (*Chișinău*), dr. hab. **Sergei Skoryi** (*Kiev*), prof. dr. **Victor Spinei**, membru al Academiei Române (*București, Iași*), prof. dr. **Marzena Szmyt** (*Poznan*), dr. **Nicolai Telnov** (*Chișinău*), dr. hab. **Petr Tolochko**, membru al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei (*Kiev*), dr. **Vlad Vornic** (*Chișinău*), dr. **Aurel Zanoci** (*Chișinău*).

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice alte materiale se vor trimite pe adresa: Colegiul de redacție al „Revistei Arheologice”, Centrul de Arheologie, Institutul Patrimoniului Cultural, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt 1, MD-2001, Chișinău, Republica Moldova

Рукописи, книги и журналы для обмена, а также другие материалы необходимо посылать по адресу: редакция «Археологического Журнала», Центр археологии, Институт культурного наследия, бул. Штефан чел Маре ши Сфынт 1, MD-2001 Кишинэу, Республика Молдова

Manuscripts, books and reviews for exchange, as well as other papers are to be sent to the editorship of the “Archaeological Magazine”, Archaeology Centre, Institute of Cultural Heritage, 1 Ștefan cel Mare si Sfânt bd., MD-2001 Chisinau, Republic of Moldova

Toate lucrările publicate în revistă sunt recenzate de specialiști în domeniu după modelul *double blind peer-review*

Все опубликованные материалы рецензируются специалистами по модели *double blind peer-review*

All the papers to be published will be reviewed by experts according to the *double blind peer-review* model

© IPC, 2022

CUPRINS – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

STUDII – ИССЛЕДОВАНИЯ – RESEARCHES

- Andrei Havinskyi (Lvov), Małgorzata Rybicka (Rzeszów).**
House of the Funnel Beaker Culture from Vynnyky-*Lisivka*, Western Ukraine5
- Елена Фиалко (Киев).** Праща на вооружении скифских воительниц16
- Николай Николаев, Лилия Цыганенко (Измаил).**
Клад ольвийских монет из долины р. Кучурган: новая интерпретация34

MATERIALE ȘI CERCETĂRI DE TEREN – МАТЕРИАЛЫ И ПОЛЕВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ – PAPERS AND SURVEYS

- Aurel Mototolea, Tiberiu Potârniche, Sorin Colesniuc, Traian Cliante (Constanța),
Simina Stanc (Iași).** Sacidava – un avanpost militar al limesului moesic.
Evidențe arheologice și arheozoologice42
- George-Dan Hânceanu (Roman).**
Roșiori-Dulcești (județul Neamț). Vârfuri de săgeți scitice53

CERCETĂRI INTERDISCIPLINARE – МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ – INTERDISCIPLINARY SURVEYS

- Tetiana Goshko, Mykhailo Videiko (Kiev).**
Hoard of horse gear items of Cimmerian times from Kyiv region, Ukraine60
- Елена Секерская (Одесса), Виталий Синика (Тирасполь).**
Животные в погребально-поминальном обряде скифов левобережья
Нижнего Днестра III-II вв. до н. э.73
- Nicoleta Vornicu, Cristina Bibire, Mirela Fernanda Zaltariov (Iași).**
Caracterizarea metalelor arheologice prin tehnici de arheometrie98
- Mariana Gugeanu, Maria Geba (Iași).**
Cercetare și restaurare-conservare textilă arheologică liturgică.
Epitrahil, Mănăstirea Căpriană106
- Aliona Grati (Chișinău).**
„Vei trăi cât Cheile Bâcului!” – arheologia unei expresii115

RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CARTE – РЕЦЕНЗИИ И КНИЖНОЕ ОБОЗРЕНИЕ – PAPER AND BOOK REVIEW

- Adela Kovács, Alexandru Nechifor, Constantin Aparaschivei, Frumusețea transpusă în lut.
Catalogul statuetelor antropomorfe cucuteniene din Muzeul Județean Botoșani,
Editura Mega, Cluj-Napoca 2021, 380 p., ISBN 978-606-020-420-6
Vasile Diaconu, Târgu-Neamț)122**
- Nanouska Myrberg Burström, Gitte Tarnow Ingvardson, eds., Divina Moneta:
Coins in Religion and Ritual, London-New York, Routledge, 2018, XVIII + 257 p.
ISBN 978-1-4724-8592-2
(Andrei Baltag, Iași)124**

IN HONOREM

Omagiu Colegului și Prietenului Ion Tentiuc la 65 de ani
(Sergiu Musteață, *Chișinău*)127

IN HONOREM

Profesorului nostru, domnul Prof. Dr. Dr. hc Svend HANSEN la ceas aniversar
(Regina A. Uhl, *Berlin*)131

LISTA ABREVIERILOR – СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ – LIST OF ABBREVIATION132

INFORMAȚII ȘI CONDIȚIILE DE EDITARE A REVISTEI ARHEOLOGICE133

ИНФОРМАЦИЯ И УСЛОВИЯ ИЗДАНИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ЖУРНАЛА134

**INFORMATION AND CONDITION OF PUBLICATION IN THE ARCHAEOLOGICAL
MAGAZINE**135

Aliona Grati

„Vei trăi cât Cheile Bâcului!” – arheologia unei expresii

Key words: Cheile Bâcului, Chișinău, B.P. Hasdeu, Zamfir Arbore, Nicolae Densușianu.

Cuvinte cheie: Cheile Bâcului, Chișinău, B.P. Hasdeu, Zamfir Arbore, Nicolae Densușianu.

Ключевые слова: Кеиле Быкулуй, Кишинев, Б.П. Хасдеу, Замфир Арборе, Николае Денсуșяну.

Aliona Grati

“You will live as long as Cheile Bâcului!” – the archeology of an expression

The article analyzes the collected data of philological and historical order which explains the origin of the expression “To live as long as Cheile Bâcului!” which circulates in the form of folklore in the perimeter of the Ghidighici suburb of Kishinev municipality. The expression has its origins in ancient times and belongs to a geological formation made on a segment of the Bâc River not far from the city of Kishinev, on whose account legends were created and to which personalities like Dimitrie Cantemir, the Swede Weismantel, B.P. Hasdeu, the Bessarabian Zamfir Arbore, the Russian Zașciuk and the Romanian historian Nicolae Densușianu showed interest. According to the erudite scholar B. P. Hasdeu and the Romanian historian Nicolae Densușianu, the formation that bears the name of Cheile Bâcului are the ruins of some human constructions made in Antiquity.

Aliona Grati

„Vei trăi cât Cheile Bâcului!” – arheologia unei expresii

Articolul analizează datele colectate, de ordin filologic și istoric, care explică originea expresiei „A trăi cât Cheile Bâcului!” care circulă, în formă de folclor, în perimetrul suburbiei Ghidighici a municipiului Chișinău. Expresia își are originea din cele mai vechi timpuri și ține de o formațiune geologică formată pe un segment al râului Bâc nu departe de orașul Chișinău, pe seama căreia s-au creat legende și față de care și-au manifestat interesul personalități ca la Dimitrie Cantemir, suedezul Weismantel, B.P. Hasdeu, basarabeanul Zamfir Arbore, rusul Zașciuk și istoricul român Nicolae Densușianu. Potrivit eruditului cărturar B.P. Hasdeu și istoricului român Nicolae Densușianu, formațiunea care poartă denumirea de Cheile Bâcului constituie ruinele unor construcții ale oamenilor făcute încă în Antichitate.

Алёна Грати

«Проживёшь сколько Кеиле Быкулуй!» – археология выражения

В статье анализируются собранные данные филологического и исторического порядка, объясняющие происхождение выражения «Проживёшь сколько Кеиле Быкулуй!» который есть в форме фольклора по периметру пригорода Гидигич муниципия Кишинэу. Выражение берет свое начало в древности и относится к геологическому образованию, образовавшемуся на участке реки Бык недалеко от города Кишинева, о котором были сложены легенды и к которому проявляли интерес такие личности, как Дмитрий Кантемир, швед Вейсмантель, Б.П. Хасдеу, бессарабец Замфир Арборе, русский Защук и румынский историк Николае Денсуșяну. По мнению ученого Б.П. Хасдеу и румынского историка Николае Денсуșяну, геологическая формация, носящая имя Кеиле Быкулуй, представляет собой руины человеческих построек, построенных еще в древности.

Introducere

În satul Ghidighici, o suburbie a orașului Chișinău, se utilizează adesea o expresie frazeologică care circulă doar în perimetrul restrâns al locului, fiind inaccesibilă altora – „A trăi cât Cheile Bâcului!”. Expresia are un conținut general filosofic, fiind rostită fie ca o urare de viață lungă, fie ca o ironie la adresa interlocutorului care exagerează în tărăgănare și lene. Aceste semnificații au totuși o structură de sens comună, însemnând „vechime”. Sătenii nu și mai amintesc de unde provine expresia, marea

majoritate nici măcar nu-și poate explica de ce locul pe unde curge râul Bâc din dreptul localității lor se numește *Cheile Bâcului*. Tot în uzul popular, platoul de deasupra stâncii de lângă râul Bâc dinspre satul Ghidighici este numit *Dealul Cheiului*. Chiar și cei mai tineri locuitori ai satului Ghidighici numesc locul în care șoseaua din direcția satului atinge artera Balcani: „În Deal la Chei”, iar segmentul de drum care îl precedă are numele de „Între chei”. În articolul de față vom analiza datele colectate în vederea unei mai bune înțelegeri a originii acestei expresii.

Legenda și istoricul cercetărilor

În dreptul localității Ghidighici, râul Bâc curge printr-un defileu stâncos. În prezent, relieful este schimbat din cauza multiplelor extrageri de calcar. În timpurile mai de demult, în acest loc stâncile se aplecau asupra râului, de părea că vor să-l sugrume. Oamenii au fabulat pe seama acestei constituiri a naturii, dându-i semnificații superioare. Locul a primit numele de „Cheile Bâcului” [Crăciun 2004, 77].

Să reținem însă că această denumire este strict populară. În dicționarul explicativ, „chei” are înțelesul de „țărni întărit cu zid de piatră, având scopul de a preveni inundațiile” [DEX 2004, 77]. În limba română se utilizează numele de „chei” pentru locurile prin care apa unor râuri își sapă albiile prin stânci construind relieful geologic frumose. Prin urmare, denumirea are un suport fizic și este logică și firească. Cu toate acestea, în folclorul moldovenesc se spunea despre aceste stânci că au fost lucrările diavolului. Într-o bună zi, zice povestea, dracii s-au gândit să bareze apa Bâcului cu bolovani pentru ca râul să se reverse și să înecă oamenii care locuiau în satele din împrejurime. Toată noaptea necurații au adus pietre la râu, dar când erau pe cale să-și termine treaba, cocoșii din satul din apropiere, dându-și seama de intenția dracilor, au cântat mult mai devreme de răsăritul soarelui. Speriate că-i apucă dimineața, făpturile sinistre au luat-o la sănătoasa și nu s-au mai întors [Crăciun 2004, 77]¹.

Cheile Bâcului a suscitat interesul unor călători străini, cărturari, scriitori din secolele XVIII-XIX și al unor cercetători din perioada postbelică, de la Dimitrie Cantemir, suedezul Weismantel, B.P. Hasdeu și Zamfir Arbore, la rusul A. Zașciuk.

Până în secolul trecut, în această zonă se mai găsea un șir de pietre foarte mari, aranjate în linie dreaptă, de parcă au fost aliniate înadins de niște oameni. Se scria despre aceste pietre că erau lungi de 3-4 coți și aveau patru colțuri. Acestea se întindeau până la Nistru și mai departe, până în Crimeea.

Stând la Chișinău, în 1714, după înfrângerea lui Carol al XII-lea la Poltava, suedezul Weismantel s-a arătat interesat de această formațiune geologică. Potrivit lui, localnicii de atunci aveau varianta lor de explicație a ciudatelor pietre. Ei spuneau că diavolul însuși ar fi făcut o gaură mare într-un munte stâncos cu gândul de a abate apa râului [Weismantel 1983, 334, 345].

În capitolul IV, „Despre ținuturile și târgurile Moldovei” al monumentalei lucrări „Descrierea Moldovei”, Dimitrie Cantemir descria ținutul Lăpușna într-un fel în care pietrele de lângă râul Bâc aveau o însemnătate mai mare pentru el chiar decât târgușorul Chișinău: „Ca urmare, cetatea cea mai de seamă din acest ținut este acum Lăpușna, așezată pe râușorul cu același nume, unde se află doi pârcălabi rânduți de domn să grijească de nevoile ținutului. Pe lângă aceasta (cetate) se află pe râul Bicu (Bâcului; de la „bâc”= taur, sau „a da bâca”= „a nu reuși”), Chișinăul, un târgușor de mică importanță. Nu departe de el se vede un șir de pietre foarte mari așezate în linie atât de dreaptă de parcă ar fi puse de mâna omului. Dar ce mă împiedică să cred aceasta este atât mărimea pietrelor, cât și lungimea traseului pe care se află, căci unele au trei sau patru coți pe fiecare latură a unui pătrat, iar șirul lor se întinde dincolo de Nistru, spre Crimeea. În limba țării li se spune Cheile Bicului și țărani, în simplitatea lor, spun că ele au fost lucrarea dracilor care s-au jurat să astupe apa Bicului” [Cantemir 1992, 25]

Căpitanul rus Zașciuk, care a fost trimis de țar ca să cerceteze la fața locului această lucrare, scrie despre pietre că par să fi fost cândva semne de marcat un hotar: „De la actualul Chișinău în direcțiunea către Prut prin codrii Căprianei se întindea odată un șir de lespezi pe jumătate îngropate în pământ. Acele lespezi s-au mai conservat încă în unele locuri, iar despre altele mai povestesc țărani că le-au luat rânduri-rânduri pentru trebuințele lor. Nu cred că cineva se va apuca a dovedi că acele pietre formau oarecând un zid compact, din dosul căruia vechii locuitori se vor fi apărat invaziunii răpitorilor vecini. Acele pietre mergeau fără întrerupere prin păduri, prin bălți și prin râpe. După toată probabilitatea, ele serveau, ca și șanțurile de pământ, drept semne de hotar” [Zașchiuk 1862; Hasdeu 1893, 2796]. Zașciuk aflase că în unele acte ce țin de delimitările moșiiilor mănăstirești se menționa că pietrele sunt rămase din timpurile vechi.

Citându-l, în lucrarea sa *Basarabia în sec. XIX*, B.P. Hasdeu era de părerea că aglomerarea de pietre era o lucrare făcută de oameni din perioada antică, constituind atunci un zid de apărare. Potrivit cărturarului, aliniamentul de pietre începea de la Prut, mai exact de la Ungheni, trecând prin codrii Căprianei, apoi traversa râul Bac

pe la miez-noapte de Chișinău, se întindea prin moșia Petricani și ajungea până la malul Nistrului: „Acest aliniament de pietroaie pe direcția vest-est începea de la (Ungheni) Prut (însărcinarea sa nedepășind acest râu), trecând prin codrii Căprianei, pe la miez-noapte de Chișinău, peste moșiile (satelor) Ghidighici și Petricani, care se află lângă Bic și mergând înainte traversa râul Bicu, după care se izbea de malul Nistrului” [Hasdeu 1893, 2796-2797, 2728] (fig. 1).

Eruditul știa de la tatăl său, Alexandru Hasdeu, că localnicii desprindeau periodic câte o piatră care le era de trebuință în gospodărie, încât lucrarea risca să fie distrusă. Ceea ce s-a și întâmplat: „În fine, după o notiță manuscrisă rămasă de la tatăl meu, se constată că el însuși a văzut acele blocuri de piatră înfipte în pământ, aproape de Chișineu, pe moșiile Petricani și Ghidighiș – singura indicațiune topografică precisă pe care o avem până astăzi” [Hasdeu 1893, 2797].

B.P. Hasdeu menționează că monumentul s-a bucurat de o mare atenție a oamenilor de știință din țările vecine. Unii, mai puțin informați, preferau să aproximeze informațiile primite de la țărani. Astfel că ... Pavel Svinin, un funcționar la Ministerul de Externe al Imperiului rus, trimis la Chișinău în 1815, scria că pietrele de la Cheile Bâcului sunt niște munți înalți. La 1781, Sulzer scria că zidul ar fi fost construit de avari, goți sau de romani, iar colonelul rus Meier din timpul împărătesei Ecaterina a dat o ipoteză cu totul absurdă conform căreia construcția ar fi fost ridicată de Ioan Huniade pentru a pune hotar între Basarabia și Moldova. La începutul secolului al XIX-lea,

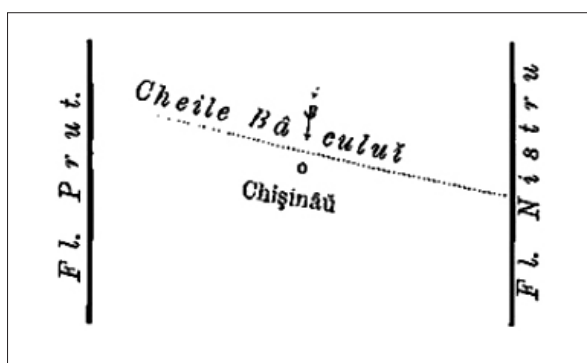

Fig. 1. Planul prin care B.P. Hasdeu indică felul în care se înșira Cheile Bâcului [Hasdeu, 2798].

Fig. 1. Plane by which B.P. Hasdeu indicates the way in which Cheile Bâcului were lined up [Hasdeu 2798].

grecul Dimitrie Philippide sau călugărul Daniil menționează că această megaconstrucție, pe care o asemăna cu zidurile ciclopice, era numită de români nu numai „Cheile Bâcului”, dar și „Cheile Răutului” [Hasdeu 1893, 2793-2793].

Renumitul filolog îl citează și pe scriitorul Constantin Stamati care, într-o lucrare în limba rusă, intitulată *Despre Basarabia și cetățile ei vechi* și publicată în revista *Societății imperiale de istorie și antichități din Odessa* (1848) [Stamati 1992, 459], menționează șirul de lespezi de lângă Chișinău, despre care spune că sunt numite de locuitori *Cheile râului Bâcu*. Acestea încep la râul Prut, trec prin codrii Căprianei taie în lat întreaga Basarabie: „Putem dară afirma fără nicio șială că construcțiunea numită Cheile Bâcului tăia în două părți Basarabia” și trecea prin locul care se numea Cheile Bâcului de pe un mal pe altul al râului Bâc [Hasdeu 1893, 2798]. Construcția era așa de mare încât i-a impresionat pe țărani care au numit zidul ca fiind „al diavolului”. Mai mult decât atât, Hasdeu crede că, în hrisovul lui Alexandru cel Bun de la 1420², cuvântul „gradiște” care marca pe atunci partea de nord a așezării din aria actualului oraș Chișinău se referea tocmai la construcția Cheile Bâcului, care era un mur, un lung zid din blocuri. Acest lucru ar însemna că uriașul mur a fost construit de „un neam statornic, în curs de mulți ani, în Basarabia de jos de Bâc până la gurile Dunării” [Hasdeu 1893, 2800].

Printr-o operație logică de ordin istoric și filologic, B.P. Hasdeu exclude bulgarii care au stat temporar pe aceste teritorii ajungând la concluzia că „Așadar înainte de anul 650, pe când Basarabia meridională era ocupată de Slavi, existau deja Cheile Bâcului; atunci ele existau, firește, nu prin acele slabe rămășițe despre care vorbește Stamati și Zașciuk, ba nici chiar așa cum le văzuse Cantemir, ci existau în deplinătate, ca un adevărat zid ciclopice de blocuri de piatră pătrată, înalte de trei sau patru coți, întins de la Prut până la Nistru și tăind latul Basarabiei actuale în două jumătăți. Orice popor care trecea Nistru în intervalul dintre Dubăsari și Bender, trebuia să dea peste acest zid, care-l du-

2. „Iar hotarele acelor sate cari sunt pe Băcoveț: de la Chișineul mănăstirii Vârzar în sus la priseca lui Acibec, pe vârful grădiștei în sus la Lozova, la podul lui Grălan, de la fântâna mică până la cea mare, iar de la fântâna mare în sus la poiana de la Târnova, mergând pe malul lui Băcoveț...” De remarcat că nu departe de satul Lozova există satul Horodiște care își are etimologia în cuvântul „gradiște”.

cea drept la unghiul său drept în *unghiu*” [Hasdeu 1893, 28002-2804] (astăzi locul de trecere a zidului peste Prut se numește „Ungheni”) (fig. 2).

Cărturarul crede că zidul ar fi putut să fie ridicat de Bastarni: „Deci singura concluziune la care ne este permis până acum a ajunge printr-o cercetare metodică este că originea Cheilor Bâcului, anterioară erei creștine, se datorează naționalității celei celtice a Bastarnilor: dâșșii s-au fost format din Basarabia sudică o formidabilă cetate, înconjurată din trei părți de Prut, Nistru, gurile Dunării și Marea Neagră, iar din partea a patra apărată de o zidărie gigantică, din care după o durată de două mii de ani, secolul următor nu va mai găsi nici o urmă” [Hasdeu 1893, 2809-2810].

Prezentând râul Bâc în monumentală sa carte *Basarabia în secolul XIX*, Zamfir C. Arbore atestă faptul că urmele pietroaielor existau încă pe vremea sa: „Altă dată, povestesc bătrânii, Bâcul nu se usca, dar pe atunci malurile sale erau acoperite cu păduri, iar acum aceste păduri au dispărut. Pe malurile Bâcului, de-a lungul său, adică trecând cam pe linia ce s-ar întinde de la Ungheni prin Codrii Bâcului (mănăstirea Chipriani) și până la gurile Bâcului, există până acum rămășițele unui fel de zid uriaș, din care au rămas pietre și bolovani mari, pe cari poporul le numesc Cheile Bâcului” [Arbore 1992, 61]. Zamfir C. Arbore consideră aceste pietre una din „rămășițele antice... rămase încă nestudiate de către oamenii competenți”. Dintre acestea, „Cel mai vechi monument istoric, cea mai antică rămășiță istorică, ale cărei nume s-a mai păstrat pe ici pe colea până în zilele noastre dincolo de Prut, sunt incontestabil Cheile Bâcului” [Arbore 1992, 368]. Din nenorocire, țărani au răpit treptat pietroaiile astfel încât au nimicit acest monument al antichității, „această zidărie originală și măreață”.

În mare, studiul lui Zamfir C. Arbore se bazează pe datele prezentate de B.P. Hasdeu din care citează din abundență și pe care îl completează cu alte două mărturii ce conțin bucăți din legendarul Cheile Bâcului. Istoricul citează dintr-un manuscris al unui profesor de liceu din Chișinău, un oarecare Cerneavski care, ocupându-se de geografia Basarabiei și călătorind prin multe locuri ale acestui ținut, descrie valea Bâcului în felul următor: „Pentru a străbate din valea Bugeacului spre înfundătura (cotlovina) din Bălți, dincolo de Orhei, singura cale este aceea care duce spre

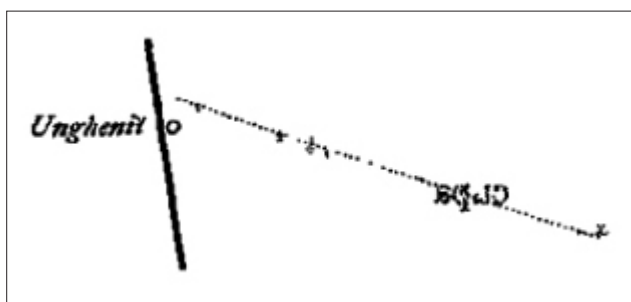

Fig. 2. Planul prin care B.P. Hasdeu indică felul cum se atinge zidul de râul Prut prin actuala localitate Ungheni.

Fig. 2. Plane by which B.P. Hasdeu indicates how the wall of the Prut River reached through the current locality of Ungheni.

Orhei din Chișinău spre Pașcani; dar și aici călătorul este oprit prin veriga munților, care la nord se încep cu înălțimea muntelui Măgura. Această configurațiune a solului Basarabiei centrale firește că a fost din cauza pentru care în antichitate popoarele slave, care locuiau în sudul Basarabiei și dincolo de Nistru, precum și la gurile sale, au numit această parte a țării «ugol». Linia Bâcului care se isprăvește spre nord-vest tocmai prin linia verigei muntelui Măgura, iar de la sud-vest prin satul Ungheni, nume ce derivă din cuvântul moldovenesc *unghiu*, formează un unghi ascuțit perfect, care desparte Basarabia de la nord de Basarabia de la sud” [Arbore 1992, 377-378].

O altă mărturie consemnată de Zamfir Arbore aparținând unui contemporan al său din Chișinău, Alex Petica, conține o legendă foarte interesantă legată de acest subiect: „Cheile Bâcului nu s-au distrus până acum și chiar secolul viitor totuși va mai moșteni ceva din rămășițele uriașului zid, care altădată a despărțit Basarabia în două jumătăți. În codrii mănăstirii Căprieni, prin desișul pădurilor, pe drumul spre Lozova, cale de vreo opt verste, se află și acum 28 de pietroaie mari, așezate în pământ, care formează un adevărat zid, așa că drumul e înconjură; aceste 28 de pietroaie ocupă în lungime o distanță de peste 9 stângeni, fiecare piatră e de doi coți cel puțin deasupra pământului. Poporul d-acolo povestește despre aceste pietre următoarea legendă: pe timpul tătarilor, un călugăr din mănăstirea Hâncul seu Vărzărești, mergând prin pădure a fost întâmpinat pe acest loc de Tătari, care mergeau pe o cărare unul după altul; călugărul speriat s-a întors către păgâni și i-a afurisit cu o cruce ce avea pe piept; și într-o clipă toți tătarii s-au prefăcut în lespezi, care au și rămas

locului” [Arbore 1992, 378].

Așadar, atât B.P. Hasdeu, cât și profesorul rus, considerau construcția Cheile Bâcului ca avându-și originea în timpuri străvechi când era un zid de apărare în forma unui unghi dând în râul Prut, numit azi Ungheni. Cercetătorul Paul Emil Rașcu a polemizat însă cu ipoteza că pietrele au fost rămășițele unor fortificații. Comparându-le cu menhirele din Bretania (în limba bretonă *men* înseamnă piatră, iar *hir*, lung, deci pietre lungi), cercetătorul era de părere că această construcție în linie, în adevăr, își afla originea în vremurile foarte vechi, doar că avea pentru ele o altă explicație. Pietrele enorme prin pădurile de aici aveau funcție indicativă, după el, fiind niște borne care marcau un drum străvechi ce lega spațiul Nord-Pontic de Asia Centrală, centre spirituale ale epocii. Cel puțin așa procedau romanii cu drumurile lor care legau cetățile din lumea cunoscută [vezi: Rașcu].

Ipoteza că pietroaiele indicau în antichitate o cale importantă își are originea în una dintre cele mai curioase ipoteze, pe care o face istoricul Nicolae Densușianu în *Dacia preistorică*. El consideră că felul în care arăta „șirul de lespezi implantate vertical în pământ” nu semăna cu un zid. Gigantica construcție megalitică nu a avut niciodată caracterul unei construcții de apărare: „Atât după natura locurilor pe unde trecea, cât și după direcțiunea sa de la apus spre răsărit, această lungă înșirare de lespezi brute implantate în pământ prin pustietățile cele sălbatice ale Sciției vechi nu era făcută ca să împiedice o invaziune” [Densușianu 1986, 148]³. Pentru a demonstra menirea și originile acestor pietre, Densușianu recurge la studiile unor specialiști de antichitate. La Quint Curțiu Ruf, care a scris despre războiul regelui Alexandru (fondatorul orașului Alexandria) împotriva sciților, istoricul român găsește o referire la o construcție care s-ar afla cam în locurile numite mai târziu Basarabia: „... Alexandru îi persecută tot restul zilei și trecu chiar dincolo de Stâlpul lui Liber Pater. Acești Stâlpi ai lui Liber Pater, ne spune Quint Curțiu, «erau niște monumente ce consistau din bolovani sau lespezi mari așezate în șir regulat la mici intervale unele de altele»” [Densușianu 1986, 149]. Densușianu consideră că aceste pietre – din care făcea parte șirul numit la basarabeni Cheile Bâcului – formau o ramură a unei construcții megalitice, purtând nume-

le de *Termini Liberi Patris* și însemnând „Cele ce-L privesc pe Tatăl Ceresc”. Gigantica construcție romană avea o utilitate publică, columnele de piatră brută indicau călătorilor direcția drumurilor prin ținuturile mai puțin populate și lipsite de semne de orientare. În „Deșertul geților”, „în aceste timpuri depărtate istorice, singurul drum, care reprezenta mai puține dificultăți pentru comunicațiunea dintre Carpați și ținuturile de lângă lacul Meoitic, era pe valea Bâcului din Besarabia de astăzi, și care apoi de la Nistru se prelungea către Don” [Densușianu 1986, 150]. Așadar, *Termini Liberi Patris* erau niște simple columne itinerare prin deșerturile sălbatice, indicând călătorilor și comercianților linia celui mai mare drum între Asia și Europa.

Nu era o cale simplă, numele drumului era menționat până și în literatura artistică. De exemplu, Ovidiu a consemnat-o în *Fastele* sale drept „căile triumfale ale lui Bach sau Liberi Pater prin Sciția”, iar Pindar i-a dedicat ode considerând că ele sunt monumentele unor fapte glorioase: „...în țara hiperboreilor, există o mulțime nenumărată de stâlpi itinerari, din piatră tăiată, înalți de câte 100 de picioare și așezați în șir” [Densușianu 1986, 151].

Trebuie spus că argumentele lui Nicolae Densușianu încântă, căci ne trimite spre o istorie cu rădăcinile spirituale implantate profund în timpurile străvechi. Cu toate rezervele care i s-au arătat, lectura acestor reconstituiri imaginare nu te poate lăsa indiferent. Reiese, potrivit istoricului, că șirul de pietroaie exista încă pe timpul lui Pindar și că indicau fapte glorioase.

Dar încântările pe care le provoacă narațiunea lui Nicolae Densușianu nu se încheie aici, istoricul lansează încă o ipoteză potrivit căreia sciții numeau în limba lor aceste căi „Exampaeos”, care, în traducere grecească, însemna „Căile sacre”: „În antichitatea grecească se numeau «căi sfinte» drumurile de comunicațiune, ce erau stabilite între centrele principale și între locurile religioase mai importante. Pe lângă aceste drumuri sfinte se aflau înșirate în vechime diferite sanctuare și temple ale divinităților, columne, statuie, mormintele eroilor și ale persoanelor de distincțiune și alte monumente comemorative. Pe aceste căi se făceau procesiunile solemne ale clerului și ale poporului, pe ele se cântau imnele funebre, peanele de rugăciune, de învingere, de laude și de mulțumire zeilor. În fine, pe aceste drumuri de siguranță publică se transportau darurile particularilor, ale

3. Lucrarea a apărut la București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1913.

orașelor și populațiilor la sanctuarele zeilor. (...) Sciții, după cum ne spune Herodot, nu ridicau divinităților sale nici statuie, nici altare, nici temple. Monumentele principale, ce decorau căile cele sfinte ale sciților, nu puteau fi, așadar, decât o serie lungă de tumule enorme, precum și stâlpii cei faimoși ai lui Liber Pater, considerați sacri” [Densușianu 1986, 152-153].

O probă că drumul care trecea pe lângă Chișinău și ducea spre Prut era de fapt o „*Exampae-os*” este, potrivit lui Densușianu, denumirea satului *Speia*, localitate de pe malul stâng al Nistrului situată nu departe de satul Gura Bâcului pe unde faimoasa linie de monumente monolite traversa Nistrul.

Revenind la mențiunea lui Pindar la drumurile care evocau fapte memorabile de război, Densușianu concluzionează: „Era o cale triumfală, identică cu *Scythici triumphii* ai lui Bach sau *Liber Pater*. Numele acestei căi în limba triburilor scite era *Exampae-os*, după Herodot, cuvânt de origine pelasgă, a cărui formă națională se vede a fi fost «*sîm-biae*», adică *sanctae viae*” [Densușianu, 1986, 153].

Așadar, Cheile Bâcului se numeau cândva *Sîm-biae* – *Calea sacră*. „Sîm” în limba română există în combinațiile cu sens de sfânt Sîm-Petru, Sîm-Medru.

Povestea aceasta, cu sau fără demonstrație precisă, despre o cale străveche considerată sacră nu poate decât să îmbogățească patrimoniul spiritual al locului. Și ca să nu încheiem povestea aici, continuăm cu o altă ipoteză a istoricului care răstoarnă etimologia numelui râului Bâc ca fiind provenită de la cuvântul slav „bâc” ce însemna „taur”. Originea acestei numiri, susține Densușianu, se află denumirea drumurilor lui Bach sau ale lui Liber Pater ce treceau prin Tracia și Sciția: „În cântecele eroice populare ale românilor, continuă istoricul, se mai face încă și astăzi amintire despre «Bâcul viteazul», «Bâcul haiducului» care instituise un serviciu de străji pe lângă drumul cel lung dintre Odriu (Adrianopol) și Diu (Vidin).

«Înălțatul împărat
Că el, mare, mi-a aflat,
De numele Bâcului,
Bâcului haiducului,
Bâcului, viteazului,
Ce a pus streajă drumului
Din dealul Odriului
Până-n preajma Diului...»

Teodorescu, Poesii populare”
[Densușianu 1986, 153]

Reiese de aici că nu pietroaiele au luat numele râului Bâc, ci râul poartă numele străvechilor colonne care indicau o „*Sîm-biae*”. Dar și B.P. Hasdeu pune accentul pe ceea ce precedă etimologia râului: „Slavic însă este aci numai numele, și nu prin nume Bâcul are o importanță istorică, ci printr-un monument dintr-o epocă imemorială, cu mulți secolii mai veche decât prima aparițiune a Slavilor pe țărmul Dunării. Acel monument se cheamă în popor Cheile Bâcului” [Hasdeu 1893, 2792].

Cu alte argumente, dar tot în favoarea ipotezei potrivit căreia pietroaiele (menhirele) marcau un drum străvechi pledează istoricul Paul Emil Rașcu: „Obiceiul de a marca drumurile de mare circulație este bine cunoscut la români. Pe munte, ciobanii, pentru a feri locurile rele pe timp de ceață, marchează drumurile lor cu grămezi de pietre numite *momâii*. În lungul șoselei spre litoral din București prin Urziceni, Slobozia și podul de la Giurgeni, exista din loc în loc mari cruci de piatră, frumos decorate cu sculpturi. Am socotit această deprindere potrivit obiceiului creștin de a implanta o cruce pe locul altarului vreunei biserici dărâmate de timp. Am găsit scris însă într-o publicație a lui N. Iorga că aceste cruci au cu totul alta semnificație, aceea de a marca în Bărgăan, pentru timp de toamnă, pe drumurile de transumanță ale ciobanilor către bălțile Dunării, locurile bune de popas unde se găseau apa și lemne de foc în apropiere” [vezi: Rașcu].

Concluzii

Datele pe care ni le oferă cărturarii din secolul al XIX-lea și istoricii dovedesc, în primul rând, că expresia „A trăi cât Cheile Bâcului!” are înțelegerea de durată foarte lungă, înțelegere legată de denumirea de „Cheile Bâcului”. Creația populară orală constituie un depozitar de memorie nu doar de istorie recentă, dar și de timpuri străvechi. Este lesne de înțeles că interesul sporit identificat în relatările călătorilor străini și în descrierile cunoscuților cărturari începând cu principele Dimitrie Cantemir, Erasmus von Weismantel, Constantin Stamati, B.P. Hasdeu, Zamfir Arbore și A. Zașciuk trimis de țarul rus în Basarabia nu se explică și nu se rezumă la legendele locuitorilor. În mod cert, aceștia aveau motive mult mai întee-

meiate, căutând rosturile unor realități de mare încărcătură spirituală. În acest context, ipotezele istoricului român Nicolae Densușianu privind pietroaiele care marcau în antichitate un drum de o mare importanță nu doar economică, ci și ca locuri sacre – *Șim-biae* (*Calea sacră*) – ar fi sunat plauzibil pentru ei. Nu sunt întâmplătoare nici semnificațiile de „viață foarte lungă” sau de „origi-

ne a energiei inepuizabile” pe care le poartă îmbinarea toponimică „Cheile Bâcului” în expresia ghidighicenilor. În orice caz, arheologia expresiei „A trăi cât Cheile Bâcului!” sugerează existența unor straturi adânci în istoria locului și trebuie să-și găsească locul în patrimoniul nostru ca una dintre cele mai prețioase expresii frazeologice.

Bibliografie

- Arbore 1898:** Zamfir C. Arbore, *Antichitățile din Basarabia*. În Basarabia în secolul XIX, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl (București 1898).
- Cantemir 1992:** D. Cantemir, *Descrierea Moldovei* (Chișinău 1992).
- Crăciun 2004:** *Legende geografice și istorice ale poporului român alese și povestite de Crăciun Boris* (Iași 2004).
- Densușianu 1986:** N. Densușianu, *Dacia preistorică*, text stabilit de Victorela Neagoe, studiu introductiv și note de Manole Neagoe (București 1986).
- Hasdeu 1893:** B.P. Hasdeu, *Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, lucrat după dorința și cu cheltuiala M.S. Regelui Carol I, sub auspiciile Academiei Române, tom III, v. Bâc, (București 1893).
- Rașcu:** P.E. Rașcu, *Un drum străvechi prin spațiul nordpontic spre Asia Centrală*, accesat de pe site: http://dacia.8m.net/Diverse/Istoria_mai_putin_cunoscuta/istoria_mai_putin_cunoscuta.html
- Stamati 1992:** C. Stamati, *Despre Basarabia și cetățile ei vechi*, în *Scrieri*. In: (îngr. V. Ciocanu) (Chișinău 1992).
- Weismantel 1983:** Erasmus von Weismantel, *Jurnalul de campanie pe anii 1710-1714*. În *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII. îngrijit de Maria Holban (red. resp.), Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu (București 1983).
- Zashchiuk 1862:** A. Zashchiuk, *Materialy dlia geografii i statistiki Rossii, sobrannye ofitserami General'nogo sh-taba. Bessarabskaia oblasti. Chasti 2* (Sankt-Petersburg 1862) // A. Защчук, *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Бессарабская область. Часть 2* (Санкт-Петербург 1862).

Aliona Grati, dr. hab., conf. univ., Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, e-mail: alionagrati@gmail.com